

Samen sterk

Samenwerking, daarover ging het tijdens het prachtige feestje dat we op 1 februari vierden in Ons' Lieve Heer op Solder: samenwerking tussen overheden, instellingen, mensen. In een volle zolderkerk sprak gedeputeerde Elvira Sweet namens de provincie Noord-Holland over de waarde van onze unieke kerk, waarbij ze met een persoonlijk getinte feestrede 650.000 euro ter beschikking stelde voor het behoud en de toegankelijkheid van ons monument. Provincie, stad en Europa slaan hiermee de handen ineen om waardevol erfgoed niet alleen te behouden, maar het ook voor een breed publiek toegankelijk te laten zijn. Dat die ambitie breed gedeeld wordt, bleek tijdens het dynamische zoldergesprek dat volgde. Wethouder, hotelmanager, monumentenzorger, museumdirecteur: iedereen benadrukte de kracht en kwaliteit van monumenten en de verantwoordelijkheid die we met elkaar hebben om die monumenten levend te houden en optimaal tot hun recht te laten komen. Monumenten zijn immers de schatten van de stad, zo benadrukte gespreksleider en directeur citymarketing Frans van der Avert. Ze zijn van belang voor toeristen en bewoners, voor identiteit en economie. Monumenten maken de geschiedenis tastbaar en vormen een belangrijke kwaliteit van onze stad en regio, van de 'metropool Amsterdam'. Prachtig sluit deze stelling aan bij het ondernemingsplan dat we in de afgelopen maanden hebben geschreven voor Ons' Lieve Heer op Solder. Daarin beschrijven we de waarde, plannen en activiteiten van het museum steeds in de grotere context van de stad. Altijd trekken we met anderen op: met scholen en collega-instellingen om educatieve programma's te ontwikkelen, met de stad en buurt om optimaal bij te dragen aan de kwaliteitsverbetering van de binnenstad, met het Amsterdam Museum en het Bijbels Museum om gezamenlijk één Amsterdams verhaal te vertellen. Het zijn interessante ontwikkelingen. Steeds zoeken we de ideale balans tussen 'samen sterk' en individuele kwaliteit en eigenheid. Tussen het grote verhaal en de aansprekende details. Gelukkig heeft Ons' Lieve Heer op Solder op dat laatste gebied een ongelofelijke rijkdom in huis. Deze nieuwsbrief toont de kracht van het detail en laat zien dat achter ieder voorwerp een verhaal schuilgaat. Met grote zorg wordt de gerestaureerde zolderkerk opnieuw ingericht. Kom kijken, en volg het op de voet!

Judikje Kiers
directeur

Foto: Ineke Oostveen

Mariakapel gereed in mei 'Maria heeft haar charme terug'

Foto: Aleth Lorne

Mei is Mariamaand, ook in Museum Ons' Lieve Heer op Solder. De Mariakapel zal tegen die tijd opnieuw zijn ingericht. Het Mariabeeld keert terug, gerestaureerd en wel. En elke zondag is er een activiteit die in het teken staat van Maria.

Pronkstuk van de kapel is het Mariabeeld dat restaurateur Aleth Lorne afgelopen jaren onder handen heeft gehad. Voorheen stond het links in de kapel. Het zal terugkeren op een centralere plek. "Haar oude plaats was onhistorisch", zegt conservator Annemiek van Soestbergen. "Maria heeft vanouds altijd de meest prominente plaats in de kapel." Het Mariabeeld is hoogst waarschijnlijk afkomstig uit de oude inventaris van 'Het Hart'. Het dateert volgens restaurateur Lorne uit eind zeventiende, begin achttiende eeuw – iets later dan het museum tot voor kort aannam. Lorne vermoedt dat het beeld afkomstig is uit de zuidelijke Nederlanden, waarschijnlijk uit Luik. Maria, met het Christuskind op haar arm, staat op een maansikkel – een verwijzing naar het dogma van haar onbevleete ontvangenis. Zij vertrappt de slang, oftewel het kwaad. Dankzij de restauratie is dat nu weer goed zichtbaar. Het beeld oogt een stuk rustiger,

de contourlijnen zijn weer helder. "De rand van haar kledij aan de onderkant was nauwelijks meer te zien. Bij haar voeten was het één grote brij", herinnert Theo Tienhooven, projectleider presentatie, zich. "Maria heeft nu weer haar charme terug."

Mariaverering

Het museum koppelt aan de terugkeer van Maria naar de opgeknapte kapel een aantal educatieve activiteiten. Zo is er op zondag 6 mei een lezing over Maria voor de Vrienden, die gezamenlijk een flink deel van het benodigde bedrag voor de restauratie van het beeld bijeenbrachten. Ook een week later, op Moederdag is er een lezing. De Mariamaand heeft heel oude papieren in de rooms-katholieke traditie en gaat zeker terug tot ver in de Middeleeuwen, legt Annemiek van Soestbergen uit. De kerk sloot daarmee aan op oudere, heidense gebruiken. Ook de Romeinen organiseerden al meifeesten voor

de moedergodin. En de Germanen en Kelten vierden in de lentemaand-bij-uitstek de hernieuwde groei van de natuur. Binnen de Rooms-Katholieke Kerk beleefde de Mariaverering vooral in de negentiende eeuw een sterke opkomst. Dat had alles te maken met de emancipatie van de katholieken. De rozenkrans, die al veel langer bestond, werd toen "op een hoger plan getild". In de maand mei werden de gelovigen geacht elke dag dit gebed van 150 wees-gegroettes te bidden. Ze brachten ook bloemenoffers en kaarsenhulde aan de Moeder Gods. Ze liepen mee in bedevaarten naar Mariakerken. Zo stond de hele maand bol van speciale activiteiten ter ere van Maria. De Mariaverering speelde tot het Tweede Vaticaans Concilie (1962-65) een belangrijke rol in het katholieke leven. Daarna werd het snel minder. Zo raakten ook de talrijke Mariacongregaties in rap tempo in verval. Vóór de jaren zestig van de vorige eeuw telde Nederland nog zo'n 1700 katholieke verenigingen die een bijzondere verering van Maria aan de dag legden.

Stilleven met Maria symbolen, Dirck de Bray, 1672.
Foto: Peter Mookhoek

Stilleven

Behalve het gerestaureerde Mariabeeld krijgt ook een stilleven van Dirck de Bray een plek in de kapel. Het is een klein paneel (uit 1672) waarop de Haarlemse schilder tal van Maria-symbolen bijeenbracht: een roos zonder doornen, een blauwwit bloemetje uit de windfamilie en een rozemarijntakje dat eeuwig leven symboliseert. Ook toont het schilderij een rozenkrans, een wierookvat en een kroon. De kroon staat voor de bekroning die Maria onderging na haar ten hemelopneming, het laatste van haar 'glorievolle geheimen'. De bezoeker van het museum zal tot eind september moeten wachten om dit werk te bewonderen, omdat het is uitgeleend aan het Bijbels Museum voor de tentoonstelling *Geloof in Natuur – Bloemen van betekenis*. In de kapel horen ook twee bidstoeltjes te staan. Als daarop in voorbijen tijden een pas getrouwd stel plaatsnam, offerde de vrouw meestal haar boekje aan Maria. Het ruwhouten altaar gaat straks schuil achter een blauw antependium. Naast het altaar komen de kaarsenstandaards uit de eigen collectie. De kaarsen worden vervangen door kunstlicht.

Tapijt voor het altaar

Op zoek naar het juiste patroon

De twee putti staan weer op hun oude plaats, aan weerszijde van het altaar. De zuilen kregen hun vertrouwde roodbruine kleur terug. Hoewel het originele schilderij van Jacob de Wit nog niet op zijn vaste plek hangt, raakt het altaar steeds meer 'aangekleed'. Maar de traptreden en het plateautje voor het altaar zijn nog akelig kaal. Wat voor tapijt zou daar in de negentiende eeuw gelegen hebben?

Dat is een van de vele vragen die Theo Tienhooven, projectleider presentatie, bezighouden. Hij toont een foto van rond 1890 – de kerk was net een museum geworden – waarop tussen het hekwerk door een klein stukje van het tapijt op traptreden naar het altaar zichtbaar is. Een leek herkent er niet veel in, maar na uitvergroting en nadere bestudering op de computer kon Tienhooven er wel een patroon in ontdekken: een aantal grote blokken op rij.

Zestig verhuisdozen

Vervolgens doemden de vragen snel op. Waar kwam dat tapijt vandaan? Was het uitgeknipt uit een groter tapijt of was het speciaal voor het altaar van de zolderkerk gemaakt? En hoe zat dat precies met het patroon – erg gangbaar leek het niet te zijn. Tegelijk wakte het associaties op met de groen-rode altaartapijten op werken van meesters als Memling. Maar die schilderden voornamelijk grote kerken,

niet te vergelijken met de bescheiden zolderkerk aan een Amsterdamse gracht.

Samen met conservator Annemiek van Soestbergen bracht hij drie dagen door in de archieven van Nederlandse tapijtfabrieken. "Zestig verhuisdozen vol, in Gouda. Elke doos telde zo'n honderd enveloppen met patronen. Het was enorm koud, we hadden handschoenen aan. Maar het patroon vonden we niet. Ik blijf het ook een heel eigenaardig patroon vinden."

Thuis ging de zoektocht verder. "Ik heb zo'n twintig tapijtboeken, per boek met ongeveer duizend patronen. Iedere week lag er een andere stapel naast mijn bed." Ook dat zoekwerk heeft niet tot de grote vondst geleid. Misschien is het dan toch een uniek kleed, geknoopt door een nijvere parochiaan? Inmiddels heeft Tienhooven op basis van de bekende contouren een ontwerp getekend, waarmee een tapijtfabriek uit Lichtenvoorde aan de slag gaat.

- 1 December 2011, foto Co de Kruijf
- 2 Kerk 1890 met gasverlichting en altaartapijt
- 3 Schets tapijtpatroon
- 4 Theo Tienhooven

Minder hoofdbreken

Het liturgisch kleed voor het altaar kost de projectleider minder hoofdbreken. "We weten welke antependia er gehangen hebben. Die hebben we namelijk in huis. We kunnen ze alleen niet opnieuw gebruiken, omdat ze veel te kwetsbaar zijn. Ze zijn van zijde. De kwaliteit is zodanig dat het niet verantwoord is om de antependia voor langere tijd te tonen, afgezien van bijzondere exposities." En dus heeft het museum besloten een "zo acceptabel mogelijke vervanging" te laten maken. Een echte replica zal dat niet worden, zegt Tienhooven, want vervaardiging daarvan is een veel te kostbare zaak. Hij weet dat er nog Franse fabrieken zijn die werken met handgeweven stoffen. De kans is zelfs groot dat de oorspronkelijke antependia – net als bijvoorbeeld de liturgische gewaden – ook uit Frankrijk afkomstig waren.

Vondst behang

Nieuw licht op functie prentenkabinet

De vondst van behang in het prentenkabinet werpt nieuw licht op de functie van deze ruimte. Het museum moet op zoek naar een nieuwe naam voor het kamertje dat hoogst waarschijnlijk lange tijd een kerkelijke functie heeft gehad.

Theo Tienhooven trof het behang aan op een deur die achter een wand verscholen zat. De deur leidt naar een ondiepe, lege kast. Wonderlijk genoeg zat de deur van binnen met een knip op slot. Vermoedelijk is later een rechthoekig gat in de deur gezaagd om bij die knip te komen.

De deur was behangen met verschillende lagen, maar de belangrijkste vondst was voor Tienhooven het bruine behang. Het oogt als een houtimitatie met neogotische elementen. "Heel duidelijk een kerkelijk motief." In zijn talrijke behangboeken kwam hij vergelijkbare voorbeelden tegen, meestal gedateerd rond 1860. "We gaan ervan uit dat het nog in de kerktijd op de wand heeft gezeten."

Waarschijnlijk was het hele kamertje met dergelijk behang bekleed. Ook op de wand naast de deur zaten immers resten van hetzelfde behang. Een papierrestaurateur heeft het inmiddels gereconstrueerd. Binnenkort zullen alle wanden van het kamertje ermee behangen worden. "Dat zal een hele metamorfose worden", verwacht Tienhooven. Het oorspronkelijke behang op de kastdeur is geconserveerd door behangspecialist Judith Bohan.

Paar centen

Over de functie van het kamertje was tot nu toe weinig bekend. "Op grond van deze vondst gaan we er nu vanuit dat het niet bij een van de woonvertrekken hoorde. Zulk behang plak je niet op de muren van je slaapkamer. We vermoeden dat de ruimte een kerkelijke functie had. Op weg naar de kerk zouden mensen hier hun jas of paraplu hebben kunnen achterlaten."

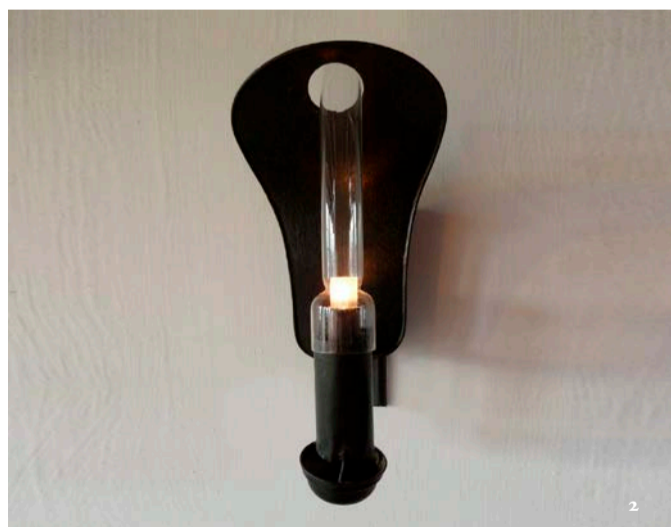
Een kort verslag van een interview met de hoogbejaarde dames Schoemaker uit 1952 biedt daarvoor een mooi aanknopingspunt. "Bij de trap tegenover de biechtstoel zat altijd een vrouw, die de paraplu's in bewaring nam", tekende Jaap Leeuwenberg uit de mond van een van hen op. "Ze had eens een knoop in plaats van een paar centen gegeven, en had de eerste zes weken de andere trap genomen, om haar te ontlopen."

Zoeken naar verlichting

Elk vlammetje een beetje anders

De replica's van gaslampen uit de negentiende eeuw hangen inmiddels in de kerk. Het kostte Theo Tienhooven heel wat moeite om een bedrijf te vinden dat de armaturen kon maken. Daarna diende zich het volgende vraagstuk aan: wat voor soort vlam moeten de lampen laten zien?

"Een open, bolle vlam moet het zijn", zegt Theo Tienhooven. "Uiteraard mogen wij geen gas gebruiken; we zijn gebonden aan een halogeenpitje. En dus zijn we gaan zoeken naar een passende gasvlam in glas."

Hij kwam daarvoor via via terecht bij de faculteit scheikunde van de Universiteit Utrecht. "Die heeft een eigen glasblazerij voor allerlei scheikundige instrumenten. Heel ambachtelijk. Zij zijn voor ons gasvlammetjes gaan blazen. We hebben gekozen voor allemaal verschillende modellen. Dat was voor het laboratorium lastig; het is makkelijker om gewoon één model te maken. Maar een vlam is altijd anders. Steek maar eens twee kaarsen aan, ze hebben allebei een andere vlam." Om het echt gaslicht te doen lijken, zullen de vlammetjes af en toe iets minder licht verspreiden. "Alsof de gasdruk eventjes minder wordt. Even een heel klein tikje terug. Dan komt er iets van beweging in."

Argandse lampen

Naast gaslampen en kaarsen zorgden in de negentiende eeuw ook olielampen voor verlichting. Tienhooven ontdekte dat de olielampen die tot voor kort in de kerk hingen – en inmiddels verspreid over de negentiende-eeuwse ruimten van Ons' Lieve Heer op Solder te vinden zijn – zogenaemde Argandse lampen zijn.

"Destijds was dat een grote vinding. Dergelijke lampen hadden geen platte lont, maar een ronde. Ze voerden daardoor meer zuurstof toe en hadden dus een grotere lichtopbrengst. Ze gaven wel zes tot acht keer meer licht dan een kaars."

Nu hij dat weet, gaat hij op zoek naar bredere glaasjes die meer licht geven. Een beetje wit, koud licht moet het worden.

In de Sael

Ook in de belangrijkste woonruimte van het museum, de zeventiende-eeuwse Sael, zal de verlichting anders worden. Naast de huidige kroonluchter moeten daar vermoedelijk twee wandkandelaars gehangen hebben. Maar welke? Toen conservator Thijs Boers toevallig in de Portugese Synagoge op het Waterlooplein zat, wist hij het. Daar hingen enkele wandarmen die gegarandeerd zeventiende-eeuws en van Amsterdamse makelij zijn. Het museum mocht ze een dagje lenen. In die tijd maakte geelgieter Brink & Van Keulen ze na voor Ons' Lieve Heer op Solder.

Een vooruitstrevend initiatief Bundeling van krachten

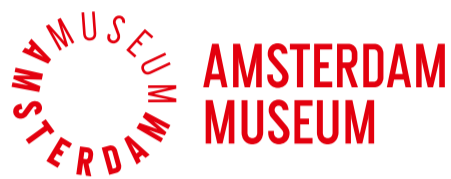
Museum Ons' Lieve Heer op Solder heeft vanaf 2010 de samenwerking gezocht met twee andere Amsterdamse musea: het Bijbels Museum en het Amsterdam Museum/Museum Willet-Holthuysen. Begin dit jaar hebben de musea ook officieel hun krachten gebundeld onder de naam Amsterdam Heritage Museums.

“De samenwerking is heel interessant”, zegt Judikje Kiers, directeur van Ons' Lieve Heer op Solder. Vanaf het moment dat zij eind 2009 tevens directeur werd van het Bijbels Museum zag ze de meerwaarde van de combinatie van twee musea. “Dat biedt net iets meer mogelijkheden om taken te verdelen.” De slagkracht zou groter zijn, overwoog ze, als meer musea betrokken zouden zijn bij de samenwerking. Op dat moment was ook Paul Spies, directeur van het Amsterdam Museum, aan het nadenken over de koers van zijn museum en bredere samenwerking in de stad. “We zijn toen in gesprek geraakt: Welke voordelen kunnen we halen uit organisatorische samenwerking? Hoe kunnen we bijvoorbeeld slim omgaan met inkoop of marketing? En hoe kunnen we in de stad een mooi, coherent verhaal vertellen dat zich op verschillende locaties afspeelt?” De musea waren deze weg ingeslagen voordat er sprake was van bezuinigingen. Kiers: “Wij waren om inhoudelijke redenen al begonnen, omdat we allerlei kansen zagen. Later kwam daar de urgentie van bezuinigen bij. Toen hadden wij opeens een voorsprong op andere musea en werden we als aansprekend voorbeeld in de sector gezien.”

Gezamenlijke aanvraag

De samenwerking heeft er onlangs toe geleid dat de drie musea hun ondernemingsplannen sterk op elkaar hebben afgestemd en gezamenlijk hun subsidieaanvraag bij de gemeente Amsterdam hebben ingediend voor de komende jaren (2013-2016). “Zo kunnen we ook aan de gemeente laten zien dat de samenwerking meerwaarde heeft, wat betreft kostenbesparing en verhoging van de kwaliteit.” De kostenbesparing kan volgens Kiers op termijn voor elk museum gemiddeld tien procent per jaar bedragen. De besparing vloeit voort uit een gezamenlijk beleid op het gebied van programmering, marketing, educatie en publieksbegeleiding. Zo hebben de musea net één educatiefolder

Bijbelsmuseum

Ons' Lieve Heer op Solder

voor het basisonderwijs ontwikkeld. Maar ook werken bijvoorbeeld de conservatoren en educatoren van de drie musea samen aan een expositie in het Bijbels Museum: *Geloof in Natuur – Bloemen van Betekenis*. “En het aardige is”, stelt de directeur, “dat het ontzettend inspirerend werkt. Opeens werken alle medewerkers in een groter, veelzijdiger team. Ze hoeven niet meer alles in hun eentje of vanuit hun eigen locatie te doen. Het is een ontzettend leuk proces. Maar ook spannend: we weten niet precies hoe het zal gaan en hoe het zal eindigen.”

Eigen gezicht

Het jaar 2012 is een soort proefjaar. De komende maanden zullen de bestuurders het samenwerkingsmodel in de steigers zetten, waarna vanaf begin 2013 een gefaseerde implementatie volgt. “Er is geen sprake van een fusie”, stelt Kiers. “We zijn op zoek naar de ideale samenwerkingsvorm.” Hoe dan ook, over de eigen identiteit van hun museum hoeven vrienden en andere betrokken bezoekers zich geen zorgen te maken. “Eigen gezicht en identiteit zijn essentieel, ook binnen het grotere verband. De stad Amsterdam is gebaat bij veelzijdigheid en diversiteit. Wij zoeken de voordelen van de samenwerking en koesteren de eigenheid van ieder museum.”

Expositie Clemens Merkelbach van Enkhuizen in de St. Nicolaaskerk

Op 10 april begint in de St. Nicolaaskerk de expositie ‘De Koepelkerken van Bleijs’. De aanleiding is het 125-jarig bestaan van de Nicolaaskerk, de opvolger van zolderkerk Ons' Lieve Heer op Solder. De tentoonstelling loopt tot het eind van de zomer.

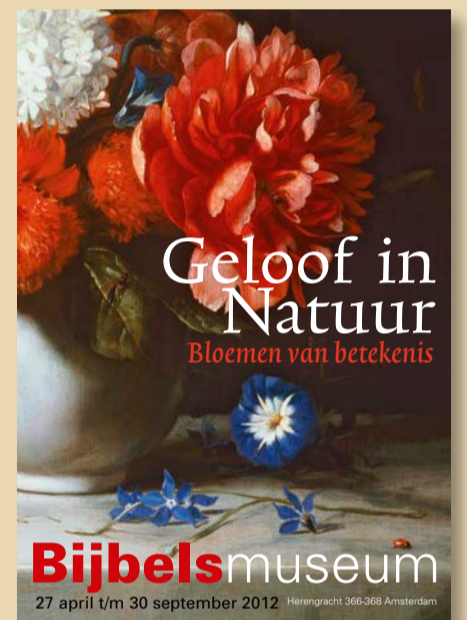
De tentoonstelling toont een aantal bouwtekeningen van A.C. Bleijs, de bouwmeester van onder meer de Nicolaaskerk. Daarnaast zijn er tekeningen en schilderijen te zien die Clemens Merkelbach van Enkhuizen maakte tijdens de verschillende restauraties. Lezers van 't Haantje kennen de kunstenaar en verzamelaar Clemens Merkelbach van Enkhuizen waarschijnlijk al jaren. Clemens – op 6 augustus van dit jaar wordt hij 75 – heeft al sinds 1958 een relatie met het

museum. Net aangekomen in Amsterdam vond hij de weg naar de kunstenaarsmis in Ons' Lieve Heer op Solder. Later werd hij misdienaar bij de Kunstenaarsmis (nu bekend onder de naam Solderviering). Zijn contacten met het museum resulteerden in medewerking aan een groot aantal Kersttentoonstellingen. Diverse opeenvolgende jaren werd de expositie uit zijn verzameling samengesteld. Vele jaren verzorgde Clemens Merkelbach van Enkhuizen de opstelling en versiering van de neogotische kerststal. Het museum heeft verschillende tentoonstellingen aan zijn werk gewijd: ‘Clemens Merkelbach van Enkhuizen: portretschilder en topograaf’ in 1997 en ‘AVE Maria’ in 1999 en 2000.

Geloof in Natuur

Van 27 april t/m 30 september 2012 is de tentoonstelling *Geloof in Natuur – Bloemen van betekenis* te zien in het Bijbels Museum in Amsterdam.

Een unieke privécollectie bloemstillevens uit de 17de en 18de eeuw vormt het hart van de tentoonstelling. Naast deze schilderijen zijn er tekeningen, prenten en meubels te zien. Ontdek de verschillende betekenissen die achter een schijnbaar eenvoudig bloemstillevens schuil gaan. Kijk voor meer informatie op www.bijbelsmuseum.nl

Vrienden

6 mei Exclusief! ochtend voor vrienden van het museum:

10.30 uur: koffie en taart
11.00 uur: Opening Mariakapel, toelichting door Annemiek van Soestbergen
11.15 uur: Van Theotokos tot koningin van de hemel; lezing over de rol en betekenis van Maria in 21 eeuwen christelijke kerk geschiedenis door Johanneke Bosman
12.00 uur: rondwandelen in het museum
13.00 uur: einde

Activiteiten

13 mei Moeder Maria

11.00 uur: Maria in de kunst, lezing door drs Sara van Dijk. De lezing is vanwege Moederdag gratis voor Moeders. Na afloop koffie en rondkijken in het museum

20 mei en 27 mei 'Hemelse muziek'

Tijdens openingsuren: muzikaal programma onder voorbehoud; zie www.opsolder.nl

✂ Ja, ik word vriend van Ons' Lieve Heer op Solder en steun het museum voor

- € 25,- per jaar
 Een hoger bedrag, namelijk € _____ per jaar

Naam _____

Adres _____

Postcode en woonplaats _____

Telefoonnummer / e-mail adres _____

Handtekening _____

Stuur deze bon op naar: Museum Ons' Lieve Heer op Solder
Antwoordnummer 11054, 1000 PB Amsterdam
Vrienden van Museum Amstelkring rek.nr. 4980924

Colofon

De verantwoordelijkheid voor gesigneerde stukken berust geheel bij de auteurs. Overname van teksten of delen ervan is slechts toegestaan met bronvermelding en/of schriftelijke toestemming van de auteur.

Redactie: Bert van der Kruk, Judikje Kiers, Birgit Büchner, Theo Tienhooven, Annemiek van Soestbergen, Robert Schillemans, Thijs Boers en Trees van Mansfeld.
Vormgeving: Studio Berry Slok
Druk: Drukkerij Tesink
Foto's: Museum Ons' Lieve Heer op Solder, tenzij anders vermeld
© Museum Ons' Lieve Heer op Solder

